

7. Zheliba O. "Methodology of history of history with the minds of intellectually graphical reasons. Navalny pos_bnik." - N. : NDPU im. M. Gogol, 2003 - 147 p.
8. Ivasyuk M. "Bogdan Khmelnytsky's Visit to Kyiv" URL: <https://m.day.kyiv.ua/sites/default/files/main/articles/21052015/24kartina.jpg>
9. Kartsov V. "Essays on the methods of teaching the history of the USSR in grades 7-10" M. : Uchpedgiz, 1955r. - 184 p.
10. Kozinets V. Painting at the lessons of history. - K. : Glad. school, 1969 - 130 p.
11. Kolyada I. Getmani of Ukraine. Artistic and literary image of a book for reading Part 1. K. 2020 p. 290 s.
12. Kolyada I., Nikolaychuk D. "Painting in the environment of the past: didactic ambush that methodical approach to the history of Ukraine (on the application form stated about the fate of the Ukrainian at the age of Ukraine: 18): 18" //enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/17416/1/Kolyada_1.pdf
13. Korotkova M. "Visibility at the lessons of history" - M. : Vados, 2000r. - 176 s
14. Kosova G. "Art in the teaching of history" - M. : Education, 1986r. - 240s
15. Mateiko Y. "Bogdan Khmelnytsky z Tugan Beem pid Lviv" URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB: Matejko_Khmelnytsky_with_Tugay_Bey.jpg
17. Nikiforov D. "Visibility in the teaching of history" M. : Education 1964r. 323 p.
18. Predtechenskaya L. "The study of artistic culture in the courses of modern and recent history" M. : Education 1978r. 163 s
19. Staritsky M. "Bogdan Khmelnytsky" URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=13694>
20. Tsvikalska G. "Aesthetically vikhovannya in the lessons of history" K. : Radyanska school 1963r. - 150 s
21. Shevchenko T. "Death of Bogdan Khmelnytsky" URL: <http://taras-shevchenko.com.ua/ua/roboty/smert-bogdana-hmelnickogo.htm>
22. Yakovenko G. "Methodology of the beginning of history: the first methodical collection" / X. : KHNADU, 2017r. - 324 p.

УДК 377:37:78(477)

Снагощенко Валентина,
канд. пед. наук, доцент,
Смирнова Валентина,
СумДПУ імені А.С. Макаренка,
м. Суми, Україна

РОЗВИТОК ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ В УНІВЕРСИТЕТАХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті актуалізується проблема розвитку історичної освіти в університетах Російської імперії. Розкриваються особливості її становлення в умовах суспільно-економічних та соціально-культурних змін. Розглядається внесок викладачів, провідних науковців університетів у розвиток історичної освіти та методики викладання. Ретроспективний аналіз досвіду становлення вітчизняної історії як науки і навчальної дисципліни виступає необхідним компонентом не лише для виявлення уроків минулого, корисних для сучасної науково-педагогічної практики, а й визначення перспектив подальшого розвитку наукової історії та історичної освіти.

Ключові слова: університет, історія, наука, студенти, історична освіта, історичні дослідження, історико-філологічні факультети

Снагощенко В. В., Смирнова В. М. Развитие исторического образования в университетах Российской империи во второй половине XIX века.

В статье актуализируется проблема развития исторического образования в университетах Российской империи. Раскрываются особенности становления системы исторического образования в условиях общественно-экономических и социально-культурных изменений. Рассматривается вклад преподавателей, ведущих ученых университетов в развитие исторического образования и методики преподавания. Ретроспективный анализ опыта становления отечественной истории как науки и учебной дисциплины выступает необходимым компонентом не только для выявления уроков прошлого, полезных для современной научно-педагогической практики, но и определения перспектив дальнейшего развития научной истории и исторического образования.

Ключевые слова: университет, история, наука, студенты, историческое образование, исторические исследования, историко-филологические факультеты.

Snahoshchenko V.V, Smirnova V.M. The development of historical education in the universities of the Russian Empire in the second half of the nineteenth century.

The problem of development of historical education in universities of the Russian Empire is actualized in the article. The features of its formation in the conditions of socio-economic and socio-cultural changes are revealed. Contribution of teachers, leading scientists of universities to the development of historical education and teaching methods is considered. A retrospective analysis of the experience of the formation of Russian history as a science and academic discipline is a necessary component not only to identify the lessons of the past that are useful for modern scientific and pedagogical practice, but also to determine the prospects for the further development of scientific history and historical education.

Key words: *University, history, science, students, historical education, historical research, historical and philological faculties.*

Розвиток освіти, формування освітньої політики держави – одна з найбільш нагальних проблем для всіх періодів історії. Освіта займає вагомe місце в житті кожної окремої людини, дозволяючи їй інтегруватися в соціокультурне середовище через сприйняття певних знань, засвоєння набору цінностей, рольових установок і стереотипів поведінки. З іншого боку, освіта є сферою постійної уваги держави, оскільки саме система освіти є одним з найбільш дієвих механізмів трансляції державної ідеології, підготовки кадрів для державної і цивільної служби.

Найважливішу роль у формуванні людини відіграє історична освіта. Історія як навчальна дисципліна багато в чому унікальна за своїм впливом на розвиток світогляду людини і на становлення стратегії мислення. Знайомство з історією дає можливість людині орієнтуватися в історичному просторі, допомагаючи визначити власне місце в верениці минулих і прийдешніх поколінь.

Особливе місце в системі освіти займає саме університетська історична освіта. Це питання є актуальним для вітчизняних (В. В. Скірда, Г. І. Корогод, А. О. Ткаченко В. О. Чунаков та ін.) та зарубіжних дослідників (А. І. Аврус, Т. Н. Жуковська, М. Т. Студенікін, А. Н. Терехов, Н. Хвесеня та ін.).

Метою нашого дослідження є аналіз розвитку історичної освіти в університетах Російської імперії в досліджуваній період та вклад викладачів, провідних науковців в розвиток історичної освіти і науки.

Традиційно під терміном «університет» розуміється «вищий навчально-науковий заклад, що об'єднує в своєму складі кілька факультетів, на яких представлена сукупність різних дисциплін, що складають основу наукового знання» [17, с. 258].

Університет (від лат. *universitas* – цілісність, сукупність, спільність) – багатoproфільний вищий навчально-науковий заклад, що веде підготовку висококваліфікованих кадрів з широкого кола спеціальностей у галузі природничих, суспільних, а також інших гуманітарних наук. Університети забезпечують глибоку теоретичну підготовку випускників до майбутньої науково-практичної та педагогічної діяльності... Виникнення університетів було викликано потребами економічного розвитку суспільства, зростанням міст, розвитком ремесел і торгівлі, підвищенням культури; цьому також сприяло виникнення в середні століття нових філософських течій, а потім схоластики, яка прагнула примирити розум і віру, філософію і релігію і в той же час розвивала формально-логічне мислення тощо [15, с. 373-374].

У Російській імперії університетська освіта з'явилася з ініціативи та на кошти держави значно пізніше, ніж в Європі. Це давало можливість використовувати кращий досвід європейських країн, хоча слід відзначити, що в умовах абсолютистського антидемократичного режиму він впроваджувався повільно з великими труднощами. Російська імперія була поставлена перед необхідністю форсувати темпи університетського будівництва, природна еволюція яких в Європі здійснювалася вже кілька століть.

Наприкінці XIX століття в Російській імперії діяло одинадцять університетів: Московський (з 1755 г.), Дерптський або Юр'ївський (1802), Віленський (1803), Казанський (1804), Харківський (1804), Санкт-Петербурзький (1819), Олександрівський в Гельсінфорсі (1827), Св. Володимира в Києві (1833), Новоросійський в Одесі (1864), Варшавський (1869), Томський (1878) [21].

Діяльність університетів регламентувалась університетськими Статутами (1804 р., 1835 р.). Проте, 18 червня 1863 р. вступив в дію новий загальний Статут Імператорських російських університетів. Основна мета якого визначалися таким чином: 1) дати можливість, завдяки наданій університетам автономії при збереженні загальної системи управління, кожному конкретному університету розвиватися самостійно, з урахуванням місцевих умов і потреб; 2) посилити наукові та навчальні засоби університетів у відповідності з новими збільшеними вимогами науки; 3) мати постійно достатню кількість професорів, ґрунтовно підготовлених до науково-педагогічної діяльності; 4) порушувати і заохочувати у студентів бажання самостійних наукових занять, підпорядкувати студентів прямому й діяльному впливу Вченої ради університету [1, с.57-58].

Організаційна структура університетів не змінилася: збереглися чотири факультети – історико-філологічний (утворений у 1850 р. на основі відповідного відділення філософського факультету), фізико-математичний, юридичний і медичний (в Петербурзькому університеті замість медичного створювався східний факультет) [2, с. 124]. Статут 1863 р. надавав університетам досить широку автономію, вводячи виборність ректора, деканів, проректорів та професорів і надаючи Раді університету статус органу самоврядування. Крім того, в півтора рази збільшувалась кількість штатних викладачів, підвищувались грошові оклади і статус викладачів в Табелі про ранги. Вводився 25-річний термін вислуги для професорів. Для забезпечення

поповнення професорсько-викладацького складу створювався інститут приват-доцентури, факультети отримували право підбору кадрів через систему пробних лекцій і проходження за конкурсом [2, с. 132].

Сучасники і дослідники відзначали, що Статут 1863 р., будучи найбільш ліберальним Статутом XIX століття, сприяв розвитку університетів, підняття в них рівня науки і освіти. Проте, не дивлячись на це, вже з кінця 60-х рр. проступає тенденція до перегляду деяких положень цього Статуту. У другій половині XIX століття університетську науку розвивали провідні вчені-історики. Так, зокрема, Сергій Михайлович Соловйов (1820-1879) – випускник історико-філологічного факультету Московського університету. З 1848 р. – професор цього навчального закладу. У студентські роки особливий інтерес він виявляв до лекцій професора Т. Н. Грановського, що читав курс історії середніх віків. Учений також високо цінував здібності вихованця: «Ми всі вступили на кафедру учнями, а Соловйов вступив вже майстром своєї науки» [7, с. 68]. У 1851 р. вийшов перший том його 29-томної «Історії Росії з найдавніших часів». У 1850 р. ученого було затверджено в званні ординарного професора Московського університету. У 1856-1869 рр. Соловйов став деканом історико-філологічного факультету, а в 1871-1877 рр. очолював університет, принципово і твердо відстоюючи інтереси науки і принципи університетської автономії. У 1859 р. Сергій Михайлович отримав почесне звання Заслужений професор Імператорського Московського університету, в 1878 р. був обраний почесним членом зазначеного університету, академіком Імператорської Санкт-Петербурзької Академії наук, з 1870-х рр. – директором Оружейної палати.

Одна з основних праць ученого – «Історії Росії з найдавніших часів» була доведена до 1774 р. За визначенням професора В. І. Герье, «Історія» Соловйова є національна історія: вперше історичний матеріал, необхідний для такої праці, був зібраний і досліджений з належною повнотою, з суворим дотриманням наукових прийомів та вимог сучасного історичного знання: джерело завжди на першому плані, раціоналістична правда і об'єктивна істина керують пером автора. Соловйов вперше відзначив суттєві риси і форму історичного розвитку нації [6, с. 73].

Майже два десятиліття життя Михайла Матвійовича Стасюлевича (1826-1911) були пов'язані з Санкт-Петербурзьким університетом, який він закінчив в 1847 р. Два роки по тому Стасюлевич захистив магістерську дисертацію, а в 1851 р. отримав ступінь доктора наук. М. М. Стасюлевич проводив заняття з історії середніх віків, а в 1860-1861 рр. читав філософсько-історичний курс «Історіоматія в її зв'язку із загальним розвитком цивілізації». Підсумком філософсько-історичних занять Стасюлевича стала книга «Довід історичного огляду головних систем філософії історії», яка була видана в 1866 р. У 1902 і 1908 рр. вона була перевидана під назвою «Філософія історії в її найголовніших системах» [12, с. 42].

У 1861 р. професор пішов у відставку, в знак протесту проти придушення студентського руху, з 1866 р. очолював журнал «Вісник Європи». І під час університетських занять, і у своїх публічних лекціях і виступах Стасюлевич постійно звертався до філософських і теоретичних питань історичної науки. «Стасюлевич, – згадував один із слухачів, – вперше вказав нам на значення історії, пояснив велике значення цивілізації. Інший учень Стасюлевича зазначав, що «він висловлювався мовою сучасної науки; видно було, що він розуміє предмет, про який говорить, і вміє висловлювати те, що думає» [20, с. 19-20]. Інтерес до філософсько-історичних проблем поєднувався у Стасюлевича з визнанням ідеалів і цінностей російського ліберального західництва. «У своїх лекціях в університеті, а пізніше і в публічних читаннях, – пише В. Е. Кельнер, – він відстоював ідею спільності історичного шляху Росії і Західної Європи» [13, с. 81]. У наступні роки Стасюлевич повертався до обґрунтування своїх методологічних поглядів, в основному, в передмовях до навчальних посібників з історії середніх віків. Історична методологія застосована до потреб історичної освіти, переходила тут у розряд історичної методики. Традиційно в історичному викладі закріпилася формальна методологія. Вона передбачала в якості головного джерела знань підручник, який містив чітку схему і догматичну подачу матеріалу. Основний недолік формального викладання полягав у тому, що воно «проходить даром для головної мети освіти, а саме для історичного розвитку думки» [9, с. 37].

Основна мета історичної освіти, вважав учений, – розвиток мислення, а не утримання в пам'яті набору дат і фактів. Він вважав за необхідне замінити репетиційний метод навчання історії – реальним (у пер. з лат. Res справа). Це метод роботи з документами без використання підручника в навчанні. «Не відображення в пам'яті найважливіших історичних подій, а прочитання найважливіших літературних пам'ятників людської думки от що скоріше повинно складати завдання історичного навчання» [20, с.21]. Стасюлевич пропагував самостійне й активне вивчення історичних джерел під керівництвом учителя, що сприяло б розвитку пізнавальних здібностей учнів, формуванню уміння здобувати знання. У 1863-1865 р. вийшла у світ його 3-х томна хрестоматія документів і статей з історії середніх віків. У книзі розглядалися соціальні відносини, побут, культура народів. Робота з хрестоматією повинна була слугувати розвитку критичного мислення учнів, формувати їхні дослідницькі навички [18; 19]. Все життя Володимира Івановича Герье (1837-1919) було пов'язане з Московським університетом, по закінченні якого він був удостоєний одразу двох золотих медалей. Наставниками В. І. Герье були Т. Н. Грановський, П. Н. Кудрявцев, П. М. Леонтьєв і С. М. Соловйов, яким він згодом присвятив окремі роботи [5].

«Думка Грановського про закономірності історичного процесу, – пише С. І. Погодін, – його віра в можливість досягнення прогресу в суспільстві шляхом прогресу в науці, через просвітництво широких

народних мас зробили великий вплив на формування світогляду молодого вченого. Вважаючи себе послідовником Грановського, Герье виступав за засвоєння плодів цивілізації, хоча і застерігав, що не всі ідеї Заходу прийнятні для Росії (він мав на увазі перш за все революційні ідеї 1789 р.)» [16, с. 152].

Під впливом С. М. Соловйова ним була підготовлена магістерська дисертація «Боротьба за польський престол в 1733 році» й захищена в 1862 р. Після захисту дисертації Герье був направлений у відрядження до Німеччини, де в Берліні слухав лекції Т. Моммзена, Л. фон Ранке, В. Р. Дройзена, Р. фон Зібеля, що також вплинули на його розуміння завдань і методів історичної науки. У 1863 р. Герье в посаді доцента приступив до читання лекцій у Московському університеті. Його перший курс був присвячений огляду філософсько-історичних систем і опублікований у 1865 р. під назвою «Нарис розвитку історичної науки». На основі цього «Нарису» Герье планував підготувати докторську дисертацію, але захопившись філософією і особистістю Лейбніца, змінив свій первісний намір. Він приступив до написання дисертації про вплив Лейбніца на філософію історії, яка переросла в більш масштабне дослідження «Лейбніц і його час», опубліковане в двох томах (СПб., 1868) і захищене в якості докторської дисертації в 1868 р. [5, с. 14].

Проте, він все ж підготував курс лекцій з історіографії «Нарис розвитку історичної науки». У своєму курсі Герье звертався до проблеми розуміння історії в різні періоди життя людства, вказуючи, зокрема на те, що кожний епос притаманний особливий погляд на історію й кожна епоха задовольнялася різними відповідями у пошуках історичної істини. Вченим підготовлено курси лекцій з російської біографістики, нової історії Франції, стародавнього Риму політичні теорії XVIII ст., філософії історії тощо.

У Дерптському університеті кафедру загальної історії в 1867 р. очолив Вільгельм Мауренбрехер (1838-1892). Народився він в Бонні, спочатку навчався в Дюссельдорфській гімназії, згодом вступив до Боннського університету «для того, щоб в повній мірі віддатися історії». Впродовж двох семестрів тут слухав лекції істориків Дольмана і Лебеля. Потім перевівся до Мюнхенського університету, щоб продовжити історичну освіту під керівництвом Леопольда фон Ранке і Генріха Зібеля [3, с. 388]. У 1861 р. було видано його першу друковану працю латинською мовою «Про істориків X століття», згодом, продовжуючи розпочаті дослідження видав статтю написану німецькою мовою «Імператорська політика Оттона I».

У Дерптському університеті він читав такі курси: «Історія середніх віків», «Історія Нідерландської війни за визволення», «Джерелознавство по історії німецького середньовіччя», «Історія Європи в епоху французької революції», «Новітня історія з 1815 р.», «Історія епохи Реформацій», «Історія Європи з 1250 р. до 1450 р.», проводив практичні заняття для студентів. А також є автором значної кількості наукових праць. Серед викладачів-істориків Дерптського університету – Генріх Ульман (1841-?). В 1863 р. він отримав ступінь доктора філософії в Геттінгемському університеті, в Німеччині. В 1869 р. удостоївся запрошення працювати на кафедрі загальної історії Дерптського університету, а в січні 1870 р. міністром народної освіти був затверджений на посаді екстраординарного професора. Читав курси, в основному, по новій історії, а саме «Нова історія до 1648 р.», «Епоха Людовіка XIV», «Епоха імперії», «Історія хрестових походів», «Історія тридцятилітньої війни», «Історія епохи Реформацій», «Історія визвольних рухів 1812-1815 рр.», «Історія Європи в епоху Фрідріха Великого», «Історія Європи в епоху французької революції і імперії», «Історія європейських країн з часу папи Інокентія III до кінця середніх віків» та ін. [3, с. 393]

Одним з найбільших теоретиків історичної науки був Микола Іванович Кареев (1850-1931) історик, соціолог і педагог. З 1910 – член-кореспондент Петербурзької Академії наук (з 1917 р. – Російської Академії наук), з 1929 – почесний член Академії наук СРСР. Викладав у Варшавському і Петербурзькому університетах на курсах загальної історії, відображенням яких стали численні опубліковані навчальні посібники: «Вступ до курсу новітнього часу» (1881); «Вступ до курсу Стародавнього світу» (1882); «Вступ до курсу Нового часу» (1884); «Філософія культурної та соціальної історії Нового часу» (1893), «Головні узагальнення всесвітньої історії» (1903), «Загальний хід всесвітньої історії» (1903), а також фундаментальна семитомна «Історія Західної Європи в Новий час». Перші великі роботи свої Кареев присвятив історії французького селянства (в магістерській дисертації «Нарис історії французького селянства», 1881). Дисертаційну роботу написав по філософії історії. Роботи Кареева, підготовлені ще у Варшавському університеті, «йшли з філософським ухилом», оскільки були викликані написанням докторської дисертації. У 1883 р. він видав двотомні «Основні питання філософії історії», на основі яких захистив у Москві докторську дисертацію. Згодом учений неодноразово повертався до теоретичних і філософських питань історії, присвячуючи їх розробці численні статті, лекційні курси і написані на їх основі монографії [10, с. 7].

Серед філософсько-історичних досліджень Кареева домінуючими стали проблеми розвитку історичного процесу, історичного знання і викладання історії. Становлення історії як різновиду наукового знання було неминучим і поступовим процесом. «Розвиток історичної літератури, – писав Кареев, – йшло від художності до науковості, від епосу, від історичних поем, до соціології, від історичної пластики до історичної анатомії і фізіології. Суто науковий, теоретичний інтерес до історії і в житті цілих суспільств, і в індивідуальному існуванні з'являється і розвивається лише на певному ступені розумового розвитку» [11, с. 46]. У Російській імперії, як і в Європі, цей процес припаде на XIX століття. У творчості М. В. Кареева можна виділити три теми, які перегукувалися з роботами його вчителя В. І. Герье: Французька революція; російсько-польські відносини; проблеми філософії історії. Під час перебування у Варшаві Кареев зайнявся польською

історією. В результаті – з'явилися декількох книг і статей, зокрема, «Падіння Польщі в історичній літературі» (1889); «Нарис історії реформаційного руху і католицької реакції в Польщі» (1886); «Історичний нарис польського сейму» (1888); «Польські реформи XVIII ст.» (1890); «Causes de la chute de la Pologne» (1893) та ін.); деякі з цих творів з'явилися в польських перекладах. Третю категорію робіт Карєєва складають «Основні питання філософії історії», третій том яких вийшов під заголовком «Сутність історичного процесу і роль особистості в історії» (1890), а також цілий ряд історико-філософських і соціологічних журнальних статей (частина їх зібрано в книзі «Історико-філософські і соціологічні етюди» (1895).

Дмитро Іванович Іловайський (1832-1920) – історик, публіцист, автор п'ятитомної «Історії Росії», відомий як критик норманської теорії з позицій офіційної ідеології Російської імперії. Після глибоких досліджень, що відносяться до питання про походження Русі, виступив рішучим противником норманської теорії. У січні 1858 р. Д. І. Іловайський представив раді Московського університету магістерську дисертацію «Історія Рязанського князівства», в якій автор «показав чудовий приклад своїм побратимам, вчителям історії в гімназіях губернських міст». Дисертацію захистив у 1858 р. (головував на захисті і виступав офіційним опонентом С. М. Соловйов). У 1870 р. Рада Московського університету затвердила Д. І. Іловайському ступінь доктора російської історії [8].

Перший навчальний посібник вченого виходить у 1860 р. і за наступні п'ятдесят п'ять років перевидається 44 рази! Всього протягом його життя було опубліковано сто п'ятдесят видань підручника. З підручників історії Іловайського, навчалося кілька поколінь гімназистів. Багато уваги вчений приділяв методиці викладання історії. Засоби до існування вчений здобував, насамперед, публікаціями, за деякими підрахунками вони принесли автору понад півмільйона рублів доходу. Сучасні дослідники вказують, що він був на той час «чи не найбільш заможним вітчизняним істориком» [8; 6, с.77].

Зростанню історичних знань, інтересу до занять історією, самому становленню історичної науки сприяло багато факторів. Це потреби політичної діяльності, зростання історичної свідомості і зумовлений ним інтерес до минулого свого народу. Ще одним показником формування історії як науки є зростання суспільного інтересу до неї, що знайшло своє відображення в літературі, живописі, театральних постановках тощо. Загальний культурний підйом був тісно пов'язаний з розвитком освіти [9, с.42].

Наприкінці 1872 – на початку 1873 р. в університетах особливо активно відбувалось обговорення питань організації навчального процесу. Думки університетських рад були представлені в Міністерстві народної освіти. В 1876 р. була створена комісія, в яку входили ректори університетів і обрані міністерством експерти. До складу комісії з історико-філологічного факультету входили Сергій Михайлович Соловйов, ректор Московського університету в 1871-1877 рр., Микола Михайлович Благовіщенський – професор римської словесності, в 1872-1883 рр. ректор Варшавського університету, Олександр Іванович Георгіївський – в 1866-1870 рр. редактор «Журналу міністерства народної освіти», в 1873-1898 рр. голова Вченого комітету Міністерства народної освіти; І.І. Срезневський – мовознавець, член Академії наук; І.П. Новиков – генерал, піклувальник Санкт-Петербурзького навчального округу в 80-і рр. XIX століття [22].

Питання про заняття студентів виявилось тісно пов'язаним з проблемами організації семінарів, проведення яких було нововведенням в організації навчального процесу на історико-філологічних факультетах. Ці «особливі допоміжні установи» повинні були бути призначені для студентів-стипендіатів; всі інші бажачі могли відвідувати їх у відповідності з певними правилами [2].

В силу своїх особливостей університети, більш ніж вся система освіти в цілому, виявилися сприйнятливими до будь-яких соціально-політичних, економічних та культурних процесів у суспільстві. Їх роль у цих процесах багатогранна: з одного боку, як соціальний інститут вони переживали трансформаційні процеси нарівні з усіма іншими елементами соціуму. Однак, будучи осередком інтелектуальної еліти (як формально, оскільки в них працювали і навчалися ті, хто повинен увійти в найбільш освічені і впливові верстви суспільства, так і неформально, оскільки до університетів традиційно притягувалися люди, сенсом яких була розумова діяльність), вони самі, в значній мірі, впливали на трансформаційні процеси в суспільстві. Подібна дуалістична позиція робила ці навчальні заклади одночасно об'єктом пильної уваги з боку держави і суспільства, які прагнули використовувати їх у власних інтересах.

Університети, на одностайну думку дослідників, були центрами наукового знання і освіти. Одними з найбільш шанованих, хоча і дуже нечисленими, були історико-філологічні факультети. Отримана тут освіта, дозволяла випускнику продовжити свій життєвий шлях не лише в якості науковця або в якості педагога; випускники історико-філологічних факультетів ставали відомими політичними та громадськими діячами, які брали активну участь у подіях початку XX століття [4, с.38].

Період 70-90-х рр. XIX століття є періодом структурної перебудови університетської освіти: на рівні адміністративно-правовому (зміна університетських Статутів, введення нових екзаменаційних вимог, тощо), кадровому (з кафедр звільнилися професори, що починали свою діяльність в 40-50-х рр. XIX століття, їх місце зайняли вчені, які пережили становлення в 60-70-х рр.), організаційно-методичному (з'явилися нові форми навчальних занять – практичні заняття і семінари). З цією перебудовою пов'язане формування університетських викладачів, більш відомих сьогодні як історики-науковці, але сучасниками сприймалися, насамперед, як викладачі, для яких ця діяльність була досить значною частиною життя, способом матеріального забезпечення і

формою самореалізації. Кожен з цих професорів створив унікальну методику викладання, сформував власний погляд на значення, особливості, шляхи подальшого розвитку історичної освіти. Цей досвід може бути актуальним і корисним для використання в практичній діяльності сучасних університетів, які переживають сьогодні процес трансформації, що знаходяться в стані пошуку нової парадигми вищої освіти.

Таким чином, розвиток історичної освіти в XIX столітті привертає увагу як новими напрямками в дослідженнях учених, так і новими організаційними формами її розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аврус А.И. История российских университетов: Очерки. Москва: ООО «Издат. центр науч. и учеб. программ», 2001.192 с.
2. Андреев А. Ю. Российские университеты XVIII – первой половины XIX века в контексте университетской истории Европы Москва: Знак, 2009. 648 с.
3. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Юрьевского бывшего Дерптского университета за сто лет его существования (1802-1902) /под редакцией Г. В. Левицкого Юрьев: Типогр. К. Маттисона, 1903 656 с.
4. Виноградов П.Г. Учебное дело в наших университетах // Вестник Европы. 1901. Октябрь. Кн. 10. С.37-38.
5. Герье В. И. Отношение Лейбница к России и Петру Великому по неизданным бумагам Лейбница СПб, 1871 С. 14
6. Жуковская Т. Н. Университеты и университетские традиции в России Петрозаводск: Изд-во ПетрГУ, 2011. 140 с.
7. Иванов А. Е. Высшая школа России в конце XIX – начале XX века Москва: Академия наук СССР, Институт наук СССР, 1991 392 с.
8. Иловайский Д. И. Мелкие сочинения, статьи, письма Москва 1888. Вып. 1. С. 76
9. История Академии наук СССР в трех томах / под ред. К. Н.Островитянова. Т.1 – М.-Л.: АН СССР, 1958. С. 30-42
10. Кареев Н. И. Главные обобщения всемирной истории. СПб., 1903. С. 7.
11. Кареев Н.И. О школьном преподавании истории. Из лекций по общей теории истории. Часть III. Пг., 1917 С.46
12. Ковалевский М.М. Московский университет в конце 70- начале 80-х гг. прошлого века // Вестник Европы. 1910. №5. С. 12-15
13. Корогод Г.І., Ткаченко А.О., Чунаков В.О. Правові засади діяльності університетів у системі освіти (кінець ХУІІІ – початок ХХ ст.). Суми: ТОВ. Друкарський дім «Папірус», 2019. 114 с.
14. Милуков П. Университеты в России // Энциклопедический словарь. Изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб, 1902. Т.ХХІV. Кн. 68. С. 788.
15. Педагогическая энциклопедия. Гл. ред. И. А. Киров. Том 4. – М., «Сов. Энцикл.», 1966. 911 с.
16. Погодин С. Н. Владимир Иванович Герье как историк и методолог // Вопросы истории 2004 № 10 С. 151-155.
17. Рамзевич Н. К. Словарь гуманитария / Подг. текста и сост. М.И. Лепихова / Отв.ред. и авт. предисл. В. К. Журавлев. Москва: «Былина», 1998. 320 с.
18. Стасюлевич М. М. «История средних веков в ее писателях и исследованиях новейших ученых» СПб., 1863 Т.1 С. 7-12
19. Стасюлевич М. М. Опыт исторического обзора главных систем философии истории. СПб., 1866. С. VII.
20. Студеникин М.Т. Методика преподавания истории в школе. Москва: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. 240 с.
21. Университеты Российской империи. Электронный ресурс. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BD%D0%B8%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B8%D1>
22. Устав Академии наук СССР 1721-1974 гг. Москва: Наука, 1975 С. 32-34

REFERENCES

1. Avrus A.I. History of Russian Universities: Essays. Moscow: Publishing House LLC center of scientific and study. programs ”, 2001.192 p.
2. Andreev A. Yu. Russian Universities of the 18th - First Half of the 19th Centuries in the Context of the University History of Europe Moscow: Znak, 2009. 648 p.
3. Biographical dictionary of professors and teachers of the Imperial Yuryevsky former Derpt University for a hundred years of its existence (1802-1902) / edited by G.V. Levitsky Yuryev: Tipogr. C. Mattison, 1903 656 p.
4. Vinogradov P.G. Educational business in our universities // Bulletin of Europe. 1901. October. Prince 10. S. 37-38.
5. Guerrier V. I. Attitude of Leibniz to Russia and Peter the Great according to unreleased papers Leibniz St. Petersburg, 1871 S. 14
6. Zhukovskaya T. N. Universities and university traditions in Russia Petrozavodsk: Publishing House of PetrSU, 2011. 140 p.
7. Ivanov A. E. Higher School of Russia at the End of the 19th - Beginning of the 20th Century Moscow: USSR Academy of Sciences, USSR Institute of Sciences, 1991, 392 p.
8. Ilovaiskii D. I. Small Works, Articles, Letters Moscow 1888. Issue. 1, p. 76

9. History of the USSR Academy of Sciences in three volumes / ed. K. N. Ostrovityanova. T.1 - M.-L.: Academy of Sciences of the USSR, 1958.P. 30-42
10. Kareev N. I. The main generalizations of world history. St. Petersburg, 1903.P. 7.
11. Kareev N.I. About school history teaching. From lectures on the general theory of history. Part III. Fri., 1917 S. 46
12. Kovalevsky M.M. Moscow University in the late 70s - early 80s. last century // Bulletin of Europe. 1910. No 5. S. 12-15
13. Korogod G.I., Tkachenko A.O., Chunakov V.O. Legal ambush of diversity in the system of sanctification (KHINII XVIII - cob of the 20th century). Sumi: TOV. Drukarsky dim Papyrus, 2019.114 p.
14. Milyukov P. Universities in Russia // Encyclopedic Dictionary. Ed. F.A. Brockhaus, I.A. Efron. - St. Petersburg, 1902. T.KHXII. Prince 68.S. 788.
15. Pedagogical encyclopedia. Ch. ed. I.A. Kirov. Volume 4. - M., "Sov. Enycl. ", 1966. 911 p.
16. Pogodin S. N. Vladimir Gerier as a historian and methodologist // Questions of History 2004 No. 10 P. 151-155.
17. Ramzevich N. K. Dictionary of humanities / Podg. text and comp. M.I. Lepikhova / Ed. and auth. foreword V.K. Zhuravlev. Moscow: Bylina, 1998.320 s.
18. Stasyulevich M. M. "The history of the Middle Ages in its writers and research of the latest scientists" St. Petersburg., 1863 T. 1 S. 7-12
19. Stasyulevich M. M. Experience of historical review of the main systems of the philosophy of history. SPb., I866. C. VII.
20. Studenikin M.T. Methods of teaching history at school. Moscow: Humanity. ed. VLADOS Center, 2003.240 s.
21. Universities of the Russian Empire. Electronic resource. <https://en.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BD%D0%B8%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B8%D1>
22. The charter of the Academy of Sciences of the USSR 1721-1974. Moscow: Nauka, 1975 S. 3

УДК 930.2:329.052(477)"196/197"

Школа Діана,
студентка магістратури ННІ історії та філософії,
СумДПУ імені А.С. Макаренка,
м. Суми, Україна

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ОПОЗИЦІЙНОГО РУХУ В УКРАЇНІ В 60-70-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті досліджуються проблемні питання опозиційного руху, розкриття яких впливає на формування та відображення даного явища в історичній науці.

Ключові слова: опозиційний рух, дисидентський рух, дисидент, «самвидав», рух шестидесятників, шестидесятник, правозахисний рух.

Школа Д. К. Исследование проблем оппозиционного движения в Украине в 60-70-х годах XX века в отечественной историографии. В статье исследуются проблемные вопросы оппозиционного движения, раскрытие которых влияет на формирование и отражение данного явления в исторической науке.

Ключевые слова: оппозиционное движение, диссидентское движение, диссидент, «самиздат», движение шестидесятников, шестидесятник, правозащитное движение.

School D. K. Study of the problems of the opposition movement in Ukraine of the 60-70s of the XX century in domestic historiography. The article examines the problematic issues of the opposition movement, the disclosure of which affects the formation and reflection of this phenomenon in historical science.

Key words: opposition movement, dissident movement, dissident, "samizdat", sixties movement, sixties, human rights movement.

Постановка проблеми. З середини 1960-х рр. Українська РСР мала соціально-економічну, політичну та ідеологічну кризу. У країні почалося ігнорування керівною компартійною верхівкою конституційних прав людини, що спричинило виникнення опозиційного руху захисту людських прав. Аналіз української історіографії опозиційного руху в Україні надає можливість окреслити межі наукового осмислення теми та дозволяє долучитися до подальшого розуміння формування історичної пам'яті цього явища.

Вивчення історії українського опозиційного руху зараз набуває особливої важливості. З кожним роком публікується все більше документів, зростає кількість мемуарних джерел, тому логічним є бажання і прагнення дослідити місце опозиційного руху в історії України.

Аналіз новітніх досліджень і публікацій. Дана проблема висвітлена у працях Ю. Зайцева, В. Барана, І. Кураса, М. Багмета, І. Федькова, Б. Захарова та ін..

Метою статті є дослідити проблеми опозиційного руху в Україні 60-70-х рр. ХХ століття у вітчизняній історіографії.

Викладення основного матеріалу. Термін «дисиденти» був введений для позначення інакомислячих, які в тій чи іншій формі відкрито висловлювали погляди, які не збігалися з офіційною політикою.